

САМОТУГА Андрій Валерійович,
старший науковий співробітник відділу
організації наукової діяльності
Дніпровського державного
університету внутрішніх справ,
кандидат юридичних наук, доцент

ТЯГЛІСТЬ ДЕРЖАВИ ЯК ОЗНАКА СУЧАСНОГО КОНСТИТУЦІОНАЛІЗМУ: ДОСВІД ДЕЯКИХ ПОСТСОЦІАЛІСТИЧНИХ КРАЇН ЄС

Війна, яку веде нині Україна за свою Незалежність, є тестом на стійкість її суверенних інституцій та принципів конституціоналізму задля протидії імперським претензіям російського агресора про «безпідставність» чи «безперспективність» українського державного проєкту, що варто, однак, якомога активніше й переконливіше доводити протилежне.

Однією з ознак демократичної ідеї вітчизняного конституціоналізму є продовження в часі державотворчих і правотворчих надбань українського народу, що останнім часом у політико-правовому й історичному дискурсі отримало таке досить своєрідне і ємке найменування, як «тяглість». Хоча в українській мові воно було здавна, але мало вживаним, позначаючи подекуди: громадську повинність; неперервність історичного процесу; незмінність традицій; наступність поколінь, справ тощо і, зрештою, інституційну пам'ять. Останнім часом з'явилися наукові публікації, присвячені, зокрема, тяглості правовим традиціям українського законодавства, а саме конституційним проєктам Григорія Андрузького [2]. Натомість досить поширеним зазначений термін був уже минулого століття у працях науковців – представників української діаспори Америки [5].

Згадана вже тяглість конституційного процесу як творення відповідного законодавства простежується в історії України не лише у авторських проєктах, хоча, на жаль, і не реалізованих (П. Орлик, Г. Андрузький), але й у актах минулих часів, які були чинними на українських землях (Литовські Статути, Магдебурське право), а також у подальших офіційно прийнятих українськими інституціями документах, що фіксували собою відновлення української держави, але в межах певних територій (Конституції УНР 1918 р., конституційних актів ЗУНР 1918-1919 рр., Тимчасової конституції Карпатської України 1939 р.).

Тобто Україна мала цілковиті підстави саме для «відновлення», а не лише «проголошення» своєї незалежності, готуючи і приймаючи відповідні акти. Втім згадка в них про державну тяглість або вкрай мінімальна, або ж надто узагальнена й деперсоніфікована та безпредметна.

Так, у першому документі державовідновлювального значення –

Декларації про державний суверенітет України про тяглість держави майже не йдеться, а лише у вступній частині зазначено про волю і прагнення народу України утвердити свій суверенітет і самоврядування в існуючих на той момент (1990 р.) кордонах [4].

А вже в Акті *проголошення* (тут і далі вид. – авт.) незалежності України від 24 серпня 1991 р. зазначено, що Верховна Рада УРСР урочисто *проголошує* незалежність України, продовжуючи, зокрема тисячолітню традицію державотворення в Україні [1]. Згодом майже так само йдеться у преамбулі прийнятої 28 червня 1996 р. Конституції України: «Верховна Рада України від імені Українського народу – громадян України всіх національностей, спираючись на багатовікову історію українського державотворення ..., приймає цю Конституцію – Основний Закон України» [6].

Виходячи зі змісту цих обох документів, вважаємо, що відсутність у них посилань на конкретні історичні факти державотворення чи акти правотворення дещо підважує їхнє установче спрямування, як мав би так встановити законодавець (тобто зазначені багатовікові традиції державотворення нічим не були увінчані?). Адже існує беззаперечний доказ, що Україна передовсім у 1917-1921 рр. («Українська Революція», або «Визвольні змагання») хай і не цілком, але так само як і в 1991 р. скористалася «вікном можливостей» на тлі відцентрових подій у метрополії, остаточно заявивши про свій з нею розрив прийняття Четвертого універсалу від 22 січня 1918 р. і проіснувавши почергово як УНР, Українська держава (Другий Гетьманат Скоропадського) та Директорія УНР, що зрештою скінчилося на довгі десятиліття більшовицьким уярмленням України.

У зв'язку з порушеними нами тут питаннями варто звернутися до практики насамперед країн Балтії, які з Україною на межі 1980-90-х рр. перебували майже в однакових стартових умовах (напр., зародження організацій національного відродження) для відновлення своєї незалежності. Варто розпочати екскурс, як вважаємо, із Литви, з якою українські землі історично були пов'язані упродовж кількох століть.

11 березня 1990 р. Верховна Рада (нині – Сейм) Литовської Республіки прийняла Акт про *відновлення* (вид. – авт.) незалежності Литовської держави (лит. – Aktas dėl Lietuvos nepriklausomos valstybės atstatymo, де лит. «atstatymo» – відновлення, реконструкція, відбудова, реставрація). Як зазначають з цього приводу деякі литовські автори, дуже символічно, що найважливіший акт підписали люди різних переконань – саюдисти, комуністи, соціал-демократи, християнські демократи, безпартійні. Незалежність Литви *відновили* не учасники антирадянського повстання 1941 р., не представники антинацистського опору, не дисиденти або емігранти, а особи, які вирости й досягли зрілого віку в радянській Литві. Це свідчить про те, що суспільство зберегло прагнення до свободи й незалежності та у сприятливий момент змогло згуртуватися й *відродити* незалежність країни [3, с. 371].

А вже згодом у прийнятій 25 жовтня 1992 р. на всенародному

референдумі Конституції Литовської Республіки, у її преамбулі зазначено, зокрема, що литовська нація, заснувавши Литовську державу багато століть тому, ґрунтуючи її правові основи на Литовських статутах та Конституціях Литовської Республіки, століттями захищаючи її свободу та незалежність, приймає та проголошує цю Конституцію [7].

У цьому контексті слід зазначити, що всі три балтійські країни майже синхронізували свої потуги у векторі дерадянізації, конституціоналізації та вестернізації, але з деякими відмінностями.

У 1988 р. Верховна Рада (нині – Рійгікогу) Естонії прийняла декларацію про незалежність, стверджуючи суверенітет Естонської Республіки та підкреслюючи верховенство естонських законів над радянськими. Цей документ чітко впливав із презумпції, що Естонська Республіка була безперервним суб'єктом міжнародного права. 20 серпня 1991 р. рішенням Верховної Ради Естонської Республіки, яке можна назвати доконституційним актом, країна була проголошена незалежною на основі безперервності статусу Естонії як суб'єкта міжнародного права та оголошено про відновлення Естонської Республіки, за чим слідував перехідний період, що включав, серед іншого, розробку нової конституції Республіки (Const), яка була прийнята на референдумі 28 червня 1992 р. Це забезпечило правову безперервність Естонської Республіки після півстоліття радянської окупації. Реалізація доктрини Стімсона* Декларацією Веллеса**, де значна частина міжнародної спільноти відмовилася офіційно схвалити радянську анексію, опір окупованих балтійських країн режиму Радянського Союзу (СРСР) та безперервне функціонування їхніх урядів і послів у вигнанні підтвердили юридичне застосування того, що суверенітет ніколи не передавався до СРСР, і що окупація *sui generis* тривала до відновлення у 1991 р. незалежності балтійських держав як суб'єктів міжнародного права. Згідно з преамбулою, цілями Const є зміцнення та розвиток держави, яка ґрунтується на свободі, справедливості та верховенстві права; внутрішньому і зовнішньому мирі, добробуті для нинішнього та майбутніх поколінь; збереженні естонського народу, естонської мови та естонської культури. Державна влада полягає в забезпеченні досягнення цих цілей [8, с. 9, 42-43].

* Запроваджена держсекретарем США Г. Л. Стімсоном доктрина сформулювала політику невизнання територіальних змін, що виникли в результаті воєнних дій Японії в Китаї на початку 1930-х рр. Незважаючи на проактивну позицію Стімсона, президент США Г. Гувер офіційно не схвалив цю доктрину, побоюючись, що вона може спровокувати конфлікт із Японією (URL: <https://www.ebsco.com/research-starters/history/stimson-doctrine>).

** 23 липня 1940 р. в. о. держсекретаря США С. Веллес заявив, що США не визнають включення балтійських держав до складу СРСР. Понад 50 країн наслідували цей приклад. Декларація Веллеса визначила політику США та всього Заходу щодо країн Балтії під час тривалої радянської окупації. Вона сприяла продовженню діяльності дипломатичних місій та захищала економічні активи країн Балтії, а також сприяла їхньому поверненню до Європи після закінчення радянської окупації (Revisiting the Welles Declaration / by B. Whitmore (July 24, 2020). URL: <https://cepa.org/article/revisiting-the-welles-declaration/>).

Дещо відмінним від литовського та естонського виявився підхід законодавця Латвії до формування установчих актів відновленої в цей же період держави, яка так само підпала була під радянську окупацію з 1940 р. відповідно до таємного протоколу Пакту Молотова – Ріббентропа від 23 серпня 1939 р. 4 травня 1990 р. Верховна Рада Латвійської РСР (нині – Сейм Латвії) ухвалила історичну «Декларацію про *Відновлення* Незалежності Республіки Латвія». «Латиський народ не визнав окупаційних режимів, чинив їм опір і повернув собі свободу, відновивши незалежність держави на основі безперервності держави... засуджує комуністичний і нацистський тоталітарні режими та їхні злочини». Стаття 2 Конституції гласить: «Суверенна влада Латвійської держави належить народу Латвії». Вона давала право «не визнавати змін конституційного ладу, несумісних з Конституцією, та *відновлювати* незаконно перервану державність Латвії». «Доктрина *безперервності* Латвійської Республіки, на основі якої було *відновлено* фактичну державність Латвії, перш за все ґрунтується на бажанні латвійського народу зберегти свою державність і продовжувати існувати як незалежна держава». Таким чином, відновлена де-факто Латвійська Республіка не є новою державою, а міжнародно визнаним продовженням Латвійської держави, яка існувала між війнами. Декларація визначила відновлення *Satversme* (латиськ. – «конституція»), прийнятої 15 лютого 1922 р. Звісно, одразу відновити повну дію *Satversme* було неможливо; тому її дію було частково відновлено та визначено перехідний період. *Satversme* була відновлена в повному обсязі 6 липня 1993 р. Відновлюючи Латвійську державу, було дотримано принцип наступності, тобто, що це та сама держава, яка була проголошена 18 листопада 1918 р. *Satversme* є однією з найстаріших чинних у Європі конституцій [8, с. 156, 192].

Насамкінець у межах цієї публікації слід звернутися до досвіду державної тяглості Польщі – країни, яка також у післявоєнний період була інкорпорована до радянського блоку, хоча й мала формальні ознаки державності. У Конституції Республіки Польща від 2 квітня 1997 р., у преамбулі зазначено, що «Заради існування та майбутнього нашої Батьківщини, *відновивши* у 1989 році здатність суверенно та демократично визначати її долю^{***}, ми, Польський Народ – усі громадяни Республіки, ...вдячні нашим предкам за їхню працю, за боротьбу за незалежність, оплачену величезними жертвами, ... черпаючи з найкращих традицій

^{***} На червневих 1989 р. частково вільних парламентських виборах переконливу перемогу здобула опозиційна «Солідарність» на чолі з Л. Валенсою. 29 грудня 1989 р. внесеними поправками до Конституції Польської Народної Республіки відновлено назву держави – Республіка Польща, а також виключено положення про керівну роль Польської об'єднаної робітничої партії (фактично – комуністичної, яка в січні 1990 р. саморозпустилася) та польсько-радянського союзу.

Першої та Другої Республік****, ... встановлюємо Конституцію Республіки Польща як основоположний закон для держави [9].

Підсумовуючи викладене, зазначимо, що у розглянутих конституційних актах деяких постсоціалістичних країн чітко простежується позиція як законодавця, так і виборців (коли такі акти приймалися на референдумах) щодо унормування та концептуалізації тяглості держави як ключової підстави відновлення реальної незалежності та подальшого стійкого розвитку на засадах демократії, плюралізму та верховенства права, що уможливило не лише впевнене приєднання цих та інших держав до міжнародних безпекових та політико-економічних об'єднань – НАТО і ЄС, а демонструвати високі показники економічного зростання. Натомість які ж чинники вплинули на порівняно пом'якшене унормування Україною своєї державної тяглості, що визначило деяку кваліть вітчизняного конституціоналізму – політичні компроміси чи інші домовленості – має стати предметом окремої публікації.

1. Акт проголошення незалежності України від 24 серпня 1991 р. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 1991, № 38, ст. 502.

2. Андрусишин Б. І. Тяглість правових традицій українського законодавства (конституційні проекти Георгія Андрузького). *Альманах права*. 2023. Вип. 14. С. 100-107.

3. Бумблаускас А., Ейдинтас А., Кулакаускас А., Тамошайтис М. Історія Литви кожному / наук. ред. укр. вид. В. Поліщук. Київ : Вид-во ТОВ «Балтія-Друк», 2018. 424 с.

4. Декларація про державний суверенітет України від 16 липня 1990 р. *Відомості Верховної Ради УРСР (ВВР)*, 1990, N 31, ст.429.

5. До питання правної тяглості і переємності Українських держав / Т-во Укр-працівників в ЗСА ; ред.: Б. Дзерович та ін. Нью-Йорк : [б. в.], 1976. 11 с.

6. Конституція України : прийнята на 5-й сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.

7. Constitution of the Republic of Lithuania (Approved by the citizens of the Republic of Lithuania in the Referendum on 25 October 1992) (as amended by 20 March 2003, No. IX-1379) : official translation. URL: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalActPrint/lt?jfwid=rivwzvpvg&documentId=TAIS.211295&category=TAD>.

8. Kerikmäe T., Joamets K., Pleps J. et al. (editors). The Law of the Baltic States. Springer International Publishing AG, 2017. 534 p. P. 9, 42-43.

9. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. URL: <https://www.sejm.gov.pl/prawo/konst/polski/kon1.htm>.

**** Умовно Першою Республікою вважається Річ Посполита (1569-1795 рр.), що припинила своє існування внаслідок поділів між Австро-Угорською і Російською імперіями та Пруссією; Друга Республіка – 1918-1939 рр., припинивши своє існування після нападу Німеччини та СРСР на початку Другої світової війни.